

Teksttypen - tekstsoorten: tekstwetenschappelijke opmerkingen over de bruikbaarheid van teksttypologieën

Er bestaat geen ideale vogelgids. De één wil nu eenmaal een lichte, kleine gids die dus onvolledig is, de ander prefereert een complete en dus zware gids. Elke gids is een compromis tussen illustraties, hoeveelheid tekst over uiterlijk, gedrag, verspreiding, geluid, hanteerbaarheid, aantal pagina's, prijs, etc.

Siegfried Woldhek, NRC, Bijlage Wetenschap & Onderwijs, 21 juli 1994.

1. Het probleem¹

Teksten zijn buitengewoon complexe objecten. Het gemak waarmee ervaren taalgebruikers omgaan met teksten is een indrukwekkende prestatie van de menselijke geest. In dit artikel gaat het om één heel wezenlijk kenmerk van teksten, namelijk de eigenschap dat sommige teksten horen tot een bepaalde soort. Iedere tekst wijkt af van een andere, toch hebben sommige teksten meer met elkaar gemeen dan met andere teksten. Van zulke teksten kan men zeggen dat ze tot hetzelfde teksttype of dezelfde tekstsoort behoren.

Het herkennen van de tekstsoort is een buitengewoon belangrijke vaardigheid, een vaardigheid die alle taalleerders zich eigen moeten zien te maken. Ten eerste hebben mensen hele duidelijke intuïties over tekstsoorten. Dat blijkt alleen al hieruit dat mensen in staat zijn tekstsoorten te parodiëren. Daar komt nog bij dat kennis over tekstsoorten van belang is om informatie in een tekst te kunnen verwerken. Een zin als "Mijnheer Pietersen spreekt met twee woorden en is altijd trouw op college verschenen" heeft in een aanbevelingsbrief naar aanleiding van een sollicitatie allerlei impliciete (en voor de sollicitant dodelijke) betekenissen die deze zin niet hoeft te hebben in een opsporingsbericht. Of wie heeft niet wel eens de ervaring gehad dat hij in de krant een artikel aan het lezen was dat uiteindelijk een advertentie voor een bedrijf blijkt te zijn; met de identificatie van die communicatieve intentie kunnen ook de implicaties van de mededelingen in de tekst danig veranderen.

Een meer theoretische indicatie voor het belang van tekstsoorten is dat linguïstische generaliseringsen beperkte geldigheid hebben, in die zin dat ze gekwalificeerd moeten worden voor de soort van de tekst waarop ze gebaseerd zijn. Een eenvoudig voorbeeld daarvan is de regel dat naar eenmaal geïntroduceerde referenten met pronomina verwezen wordt. Er zijn uitzonderingen op die regel: zo hebben sprekers/schrijvers de neiging om op belangrijke segmentgrenzen in de tekst, bijvoorbeeld als er een nieuw topic geïntroduceerd wordt, een definitieve beschrijving te gebruiken (Vonk, Hustinx & Simons, 1992). Maar daarnaast zijn

er ook teksttypische restricties op deze regel: Maes (1991) laat zien dat in rechterlijke beschikkingen het gebruik van pronomina eerder uitzondering dan regel is.

Zo'n voorbeeld toont ook meteen aan dat het van belang is voor tekstgeneratiesystemen om over informatie over de tekstsoort te beschikken: een tekst waarin niet aan de restricties van de soort wordt gehoorzaamd, zal niet als een natuurlijke tekst worden opgevat.

Een laatste indicatie voor het belang van de tekstsoort is dat er aanwijzingen zijn dat schrijfvaardigheid voor een belangrijk deel de vaardigheid is om te gehoorzamen aan de regels van de tekstsoort. Devitt (1993) verwijst naar onderzoek van Langer (1985) die vond dat "genre distinctions were stronger than grade distinctions in their effects on student writing".

Het lijkt dan ook terecht dat kennis hebben van de verschillen tussen tekstsoorten belangrijk wordt gevonden in het taalonderwijs. In het pre-advies Tekstbehandling dat te vinden is in CVEN (1991) wordt van de leerlingen onder andere vertrouwdheid gevraagd met het begrip 'tekstsoorten' zoals ze onderscheiden worden op grond van hun doel (uitleggen, instrueren e.d.) en op grond van hun gebruiksomgeving (vonnis, communiqué e.d.) (p. 43). In de voorlopige en definitieve voorstellen van de CVEN is deze aandacht voor tekstsoorten op indirecte wijze verdisconteerd. Zo wordt bij een beschrijving van de eindtermen van de onderdelen lees- en schrijfvaardigheid ook genoemd het kunnen herkennen van tekstsoorten op grond van schrijfdoeel en in staat zijn teksten van zichzelf en anderen te beoordelen op doel- en publieksgerichtheid (p. 112-113).

Ook elders klinkt het belang door dat het onderwijs hecht aan de beheersing van verschillende tekstsoorten. Zo wordt in de voorstudie Periodieke Peiling van het Onderwijsniveau (voor een samenvatting zie Wesdorp, 1985) op diverse plaatsen melding gemaakt van schrijf- en spreektaken die variëren met communicatiesoort. Leerlingen van klas 6 zouden in staat moeten zijn heel diverse schrijftaken uit te voeren en rekening te houden met briefconventies². Schoonen (1987) besteedt uitgebreid aandacht aan de mate waarin leerlingen in staat zijn doelgericht te schrijven. Ook in de kerndoelen van Nederlands in de basisvorming wordt aan kennis over tekstsoorten aparte aandacht besteed (zie bv. Bonset, De Boer & Ekens, 1992, p. 274).

Gegeven dit belang ligt de vraag voor de hand of het mogelijk is een teksttypologie te geven die tekstwetenschappelijk de toets der kritiek kan doorstaan en die tegelijkertijd voor het onderwijs bruikbaar is. Dit is dan ook de vraag die in dit artikel centraal zal staan.

Daarnaast lijkt het wenselijk de bestaande onderwijspraktijk tegen het licht te houden. Dat laatste gebeurt in dit artikel niet, al was het maar omdat de auteur zich daartoe niet competent acht. Wel zijn enige handboeken bekeken op de typologieën die daarin genoemd of geïmpliceerd worden en op de onderbouwing ervan. De handboeken zijn Leidse Werkgroep Moedertaaldidactiek (1980), Aarnoutse (1992; in Nijmeegse Werkgroep Taaldidactiek 1992) en Bonset et al. (1992). In Leidse Werkgroep Moedertaaldidactiek (1980) wordt bijvoorbeeld

gesteld dat de leerling verschillende tekstsoorten moet kennen en moet weten wat de formele en inhoudelijke kenmerken daarvan zijn. Er wordt onderscheid gemaakt tussen:

1. brief	7. krant
2. verslag	8. verhalen
3. betoog	9. gedichten
4. werkstuk	10. programmaboekjes
5. beschrijving	11. telegram
6. reclame	12. briefkaart

Aarnoutse (1992) komt tot een andere, hiërarchische indeling van tekstsoorten:

- 1. fictie
- 2. non-fictie
 - 2.1 informatieve teksten
 - 2.1.1 rapporterende teksten (teksten in studieboeken, encyclopedieën etc.)
 - 2.1.2 beschouwende teksten (boekbespreking, commentaar etc.)
 - 2.2 conatieve teksten
 - 2.2.1 directieve teksten (recept, kookboek)
 - 2.2.2 argumentatieve teksten (advertentietekst, sollicitatiebrief)

Hij verwacht dat de docent de leerlingen kennis over structuur en doel van deze teksten bijbrengt, omdat dit tot beter begrip en inzicht leidt. Overigens wordt de onderbouwing van uitspraken als "systematische instructie in de structuur van verhalende teksten heeft een positief effect op het begrip van deze teksten" (p. 296) door Aarnoutse niet gegeven.

Bonset et al. (1992), ten slotte, noemen het herkennen van het schrijfdoel en de opbouw van een tekst als een belangrijke vaardigheid, die bij elke tekstsoort geoefend moet worden. Voor het leesonderwijs wordt onderscheiden tussen:

- 1. instructies
- 2. reclameteksten
- 3. kranteberichten en -artikelen
- 4. schoolboeken
- 5. schema's
- 6. gegevensbestanden

Voor het schrijfonderwijs wordt onderscheiden tussen:

- 7. brieven
- 8. verslagen
- 9. formulieren
- 10. advertenties

11. betogende teksten
12. werkstukken
13. 'creatieve' teksten

Van elk van deze soorten bespreken Bonset et al. de functie en opbouw. Verderop in deze tekst zal ik proberen aan te geven in hoeverre deze indelingen stroken met wat er in de tekstwetenschap aan theorievorming voor handen is.

In dit artikel, dat vooral een literatuurbespreking is, betoog ik dat een typologie die aan de eisen van tekstwetenschap en onderwijs voldoet niet zonder meer te geven is. Mijn betoog is als volgt opgebouwd: allereerst zal ik wat termen bespreken die courant zijn in de literatuur, om zo, althans voor de duur van dit artikel, tot een min of meer eenduidige invulling te komen van begrippen als tekstsoort, teksttype, register en genre. Uit de bespreking zal duidelijk worden dat er consensus bestaat dat een tekstsoort gekenmerkt wordt door een tamelijk stereotiepe clustering van functionele en formele eigenschappen. Vervolgens zal ik een aantal bestaande tekstwetenschappelijke typologieën bespreken. Ik zal me daarna concentreren op twee recente aanpakken, die elk aan een andere kant van het spectrum beginnen. De eerste aanpak (geënt op de systemisch-functionele traditie van Halliday) richt zich op de functies van taalgebruik en geeft een fijnmazige taxonomie van tekstfuncties die het mogelijk maakt te onderscheiden tussen zulke begrippen als genre en register (Martin, 1992; Lavid, 1993). De tweede begint bij de vormkant (Biber, 1988, 1989, 1993): via kwantitatief onderzoek wordt getracht tekstlinguïstische dimensies bloot te leggen en die functioneel te interpreteren (waarbij wordt aangenomen dat het samengaan van bepaalde tekstlinguïstische fenomenen functioneel gemotiveerd is).

2. Terminologie

In de teksttypologie vind je een overvloed aan termen, waardoor de conceptuualisering van het begrip tekstsoort niet eenvoudig wordt. In een uitvoerige bespreking van de literatuur noemt Gobyn (1984) termen als *Textform*, *Textgattung*, *Textklasse*, *Textsorte*, *Kommunikationssorte*, *Texttyp*, *Textmuster* en *Textart*. Deze lijst is zonder veel problemen uit te breiden. De bedoeling van deze paragraaf is niet om het laatste woord over de verschillende terminologieën te spreken, maar om tenminste voor de duur van dit artikel een relatief eenduidige begripsomschrijving vast te stellen. De termen die ik in dit artikel zal gebruiken zijn teksttype en tekstsoort, register en genre.

Bij teksttypologie gaat het om de koppeling van de functies die een tekst geacht wordt te vervullen aan bepaalde formele kenmerken van de tekst. De achterliggende gedachte is dat sommige vormmiddelen meer geëigend zijn om bepaalde functies te vervullen dan andere. Wie een verhaal wil vertellen, moet gebeurtenissen en handelingen van personen beschrijven. Wie instructies wil

geven, moet conditie-actie-paren formuleren ("Bent u ongetrouwd of jonger dan 27 jaar? Vul dan het B-formulier in.").

In discussies over teksttypologieën duiken veelvuldig termen als register, genre en tekstsoort/teksttype op. Taal wordt door sprekers gebruikt om bepaalde effecten te bereiken. Voor een gedeelte wordt dat taalgebruik ingeperkt door de communicatieve situatie waarin de taalgebruikers zich bevinden. Op een billboard waar automobilisten in tienden van seconden langsrazen heeft het weinig zin om lange volzinnen te gebruiken. Kennis die taalgebruikers hebben van de communicatieve situatie en de implicaties daarvan voor het taalgebruik, worden *register* genoemd. "Zoals een organist, afhankelijk van het stuk dat hij wil spelen en de ruimte waarin het orgel staat, registers kiest, zo zal ook een taalgebruiker een vorm van taalgebruik kiezen, die past bij de situatie." (Renkema, 1987, p. 178; zie voor een uitgebreide bespreking van de literatuur Haft-Van Rees, 1974). Bestudering van registers is een tamelijk onontgonnen terrein in de tekstwetenschap, al was het maar omdat het vooralsnog erg onduidelijk is welke aspecten van de communicatieve situatie relevant zijn voor taalgebruik. Zoals Devitt (1993, p. 577) opmerkt, is lang niet alles in de context relevant voor de vorm waarin het taalgebruik gegoten wordt (bv. de temperatuur van de kamer waarin een gesprek plaatsvindt). In de systemisch-functionele traditie is het begrip register wel al nader uitgewerkt en wordt ook de rol ervan in de typologie van teksten verder gespecificeerd (zie daarvoor par. 5).

Voor het onderscheid tussen teksttype of tekstsoort aan de ene kant en genre aan de andere kant ga ik te rade bij Biber (1993): een *genre* is een tekstvariëteit die door een cultuur als zodanig herkend of benoemd wordt (zoals een brief of een gebed); een *tekstsoort* of *teksttype* is een tekstvariëteit die een kenmerkende verzameling linguïstische eigenschappen heeft. Anders dan een genre is een tekstsoort dus linguïstisch en niet perceptueel/cultureel gedefiniëerd³.

Heinemann en Viehweger (1991) maken een onderscheid tussen tekstsoort en teksttype in die zin dat de eerste betrekking heeft op classificaties op grond van common-sense-overwegingen terwijl de tweede betrekking heeft op classificaties op grond van een teksttheorie. Die nuancering wordt hier niet nagevolgd.

3. Voorbeelden van teksttypologieën

In deze paragraaf worden drie teksttypologieën besproken. Ze zijn representatief voor het werk dat op dit gebied gebeurt. Bovendien worden ze veelvuldig aangehaald in de literatuur. Daarmee is niet gezegd dat ze ook ideaal zijn. In paragraaf 4 zal ik ingaan op de criteria die aan een ideale typologie gesteld kunnen worden.

3.1. De Beaugrande (1980)

Volgens De Beaugrande is een tekstsoort een vaste configuratie van elementen uit de tekst, opgeslagen kennispatronen en de situatie waarin de tekst voorkomt. Tekstsoorten zijn geen scherp afgebakende verzamelingen, maar 'fuzzy sets', omdat het in zo'n configuratie gaat om dominanties en preferenties. De Beaugrande komt tot de volgende indeling van tekstsoorten:

1. *Descriptieve teksten.* Descriptieve teksten worden vooral bepaald door het hoofd-object dat in de tekst beschreven wordt en door situatieconcepten. Verbindingsrelaties die het meest voorkomen zijn: voorbeeld, specificatie en attribuut.
2. *Narratieve teksten.* Deze worden vooral bepaald door de hoofd-event en actieconcepten die geordend worden; er is sprake van een duidelijke ontwikkeling, wat veelvuldig voorkomen van bindingsrelaties van het type oorzaak, reden, middel, doel en tijd met zich meebrengt.
3. *Argumentatieve teksten.* Hierin ligt de nadruk op proposities waaraan waarheidswaarden worden toegekend; er worden redenen voor het geloof in die proposities gegeven. Vaak is er sprake van oppositie tussen proposities. Typische bindingsrelaties in deze tekstsoort zijn waarde, belang, volitie, oppositie en reden. De teksten bevatten in de regel veel evaluatieve uitdrukkingen.
4. *Literaire teksten.* Kenmerk hiervan is dat de tekstwereld een andere is dan de echte wereld. In deze tekstsoort wordt de verbinding met de echte wereld geproblematiseerd.
5. *Poëtische teksten.* Ook in deze tekstsoort is de tekstwereld een andere dan de echte wereld. Kenmerkend is dat zowel de organisatie van de echte wereld als de organisatie van de tekst over die wereld worden geproblematiseerd.
6. *Wetenschappelijke teksten.* In deze tekstsoort worden relaties tussen gebeurtenissen en situaties ge-'ontproblematiseerd' door uitspraken over causale noodzakelijkheid.
7. *Didactische teksten.* De tekstuele wereld wordt gepresenteerd via een proces van geleidelijke integratie, omdat de ontvanger nog niet de kennis heeft die een wetenschappelijke tekst veronderstelt. Daarom wordt het verband tussen feiten eerst geproblematiseerd en vervolgens ge-ontproblematiseerd.
8. *Conversationale teksten.* Deze teksten hebben een episode-structuur en veel beurtwisselingen. Anders dan bij de voorafgaande soorten is er in dit geval niet een duidelijke bron voor kennisvergroting.

Bij deze indeling kunnen verschillende kanttekeningen geplaatst worden. Ten eerste valt op dat er voor de indeling heel verschillende indelingscriteria gehanteerd worden: soms gaat het om waarheidsgehalte (de literaire teksten), soms gaat het om kanaal (conversationale teksten), soms om spreker/schrijver-doel (descriptieve teksten, argumentatieve teksten), soms om de gehanteerde talige middelen (narratieve teksten, conversationale teksten).

Verder valt op dat veel teksten niet éénduidig bij één tekstsoort zijn onder te brengen: is *Gesprek op den Drachenfels* een argumentatieve, didactische, wetenschappelijke of een literaire tekst?

Een ander heel opvallend en mijns inziens positief kenmerk van deze indeling is dat er een beroep gedaan wordt op tekstrelaties om teksten te categoriseren: veel tekstsoorten worden ingedeeld op grond van een kenmerkende set van tekstrelaties. Dit is opmerkelijk omdat tekstrelaties bijvoorbeeld niet tot de set van linguïstische kenmerken horen die iemand als Biber gebruikt om langs kwantitatieve weg tot een typologie te komen. Voor een gebruik van tekstrelaties in teksttypologie zie ook Sanders (1994). Ik kom hier in de bespreking van Biber's methodologie op terug (par. 6).

3.2. Goby (1984)

Aan Goby's systeem liggen twee dichotomieën ten grondslag: die tussen gesproken en geschreven tekst en die tussen fictionele en representatieve tekst. De tweede is zijns inziens primair, omdat twee leden van een tekstgroep wel op de dimensie gesproken-geschreven kunnen verschillen maar niet op de dimensie fictioneel-representatief.

Dit leidt tot de volgende indeling van tekstgroepen (tussen haakjes staan enige kenmerken van de betreffende teksten):

- 1 Representatieve teksten (waarheidswaarde van de informatie is relevant)
 - 1.1 alledaags gesprekken (spontaan, ongedwongen, persoonlijk)
 - 1.2 gebruiksteksten
 - 1.2.1 informerende gebruiksteksten
 - 1.2.1.1 zakelijke gebruiksteksten (objectieve beschrijving van feiten)
 - 1.2.1.2 rapporterende gebruiksteksten (verspreid via de media)
 - 1.2.2 stimulerende gebruiksteksten
 - 1.2.2.1 reclame (aanzettend tot consumptie, iconografisch en esthetisch aansprekend)
 - 1.2.2.2 propaganda
 - 1.2.3 instruerende gebruiksteksten
 - 1.2.3.1 normstellende teksten (bevatten bindende voorschriften)
 - 1.2.3.2 didactische teksten (voorbeelden: leerteksten, recepten, gebruiksaanwijzingen)
- 2 Fictionele teksten (waarheidswaarde irrelevant, receptie is afstandelijk, de intentie is onderhouden)
 - 2.1 niet-literair (geen esthetische pretenties, mono-perspectief)
 - 2.2 literair (esthetische pretenties, poly-perspectief)
 - 2.2.1 lyriek
 - 2.2.2 epiek
 - 2.2.3 dramatiek

Het meest opvallend in deze indeling is de willekeur van de kenmerken op grond waarvan de teksten ingedeeld worden. Gobijn noemt een empirische argument om fictionaliteit als primair indelingscriterium te hanteren: lidmaatschap van dezelfde tekstsoort (Gobijn spreekt van tekstgroep) impliceert een gelijke waarde op de dimensie fictionaliteit. Maar dit argument houdt geen stand als we denken aan teksten als *Menuet* van Boon, een fictionele tekst waarin veelvuldig kranteberichten voorkomen.

Ook het onderscheidende kenmerk tussen zakelijke en rapporterende teksten lijkt hoogst merkwaardig, omdat het in ieder geval niet evident is dat het kanaal waarlangs een tekst de ontvanger bereikt, de tekstsoort bepaalt: kan een massamediaal verspreide boodschap niet langer gepresenteerd worden als een objectieve beschrijving van feiten?

Een ander willekeurig kenmerk lijkt het onderscheid tussen niet-literaire en literaire teksten: is er geen niet-literair drama? Met andere woorden, is het esthetisch gehalte van een tekst werkelijk van belang voor het tekstgroepkarakter van een tekst?

Ten slotte is de indeling van Gobijn verre van volledig. Zo ontbreken bij hem de opiniërende argumentatieve teksten.

3.3. Longacre (1983)

Een veel geciteerde indeling van tekstsoorten is die van Longacre (1983), die twee basisparameters onderscheidt: de aan/afwezigheid van een temporele ordening en oriëntatie op de handelende personen in de tekst. Met behulp hiervan is het mogelijk vier groepen te onderscheiden: narratieve discourse, procedurele discourse, gedragsdiscourse en expositorische discourse. Een secundaire parameter, projectie (de beschreven gebeurtenissen of toestanden worden wel of niet gerealiseerd), leidt tot een onderscheid tussen acht tekstsoorten (zie Tabel 1).

Tabel 1: Typologie van teksten volgens Longacre (1983)

Agens Oriëntatie	Temporele Ordening	Projectie	Tekstgroep	Tekstsoort
+	+	+	Narratief	Profetie
+	+	-	Narratief	Verhaal
+	-	+	Behavioral	Reclame
+	-	-	Behavioral	Lofrede
-	+	+	Procedureel	'How-to-do- it'
-	+	-	Procedureel	'How-it-was-done'
-	-	+	Expositorisch	Onderzoeksvoorstel
-	-	-	Expositorisch	Wetenschappelijk verslag

In deze classificatie (die overigens alleen bedoeld is voor monologische discourse) is het opmerkelijk dat op het oog alleen tekstinterne eigenschappen worden gebruikt voor de classificatie: tekstintenties en tekstfuncties lijken geen rol te spelen. Toch zegt Longacre dat zijn classificatie gebaseerd is op notionele structuren van discourse, die meer gerelateerd zijn aan het doel van de tekst, terwijl er daarnaast onderscheid gemaakt kan worden op basis van de formele karakteristieken.

Onmiddellijk valt op dat de keuze voor juist deze en geen andere onderscheidende kenmerken willekeurig lijkt. Vermoedelijk moeten we die keuze zo begrijpen dat de rechtvaardiging ervan schuilt in het succes van de onderscheidingen die erdoor mogelijk gemaakt worden. Een andere manier om zulke onderscheidingen te motiveren is door te laten zien dat ze corresponderen met kenmerkende linguïstische formuleringen (zoals gebeurd is in Smith, 1985) of met intuïties van taalgebruikers over verwantschappen tussen teksten (Faigley & Meyer, 1983).

Wat ook onmiddellijk opvalt, is dat het aantal onderscheidende kenmerken niet genoeg lijkt om alle tekstsoorten te karakteriseren. Voor een deel komt Longacre hieraan tegemoet door een vierde parameter te veronderstellen, aanwezigheid van spanning (reflecteert de discourse wel of niet een bepaalde graad van spanning?). Verder maakt Longacre additionele onderscheidingen door een specificatie te maken van oppervlakte- of vormkenmerken, waarvan sommige typisch zijn voor bepaalde tekstgroepen (zoals een overvloedig gebruik van verwijzingen met behulp van derde persoon pronomina en deiktische elementen in expositorische teksten).

4. Criteria voor adequate teksttypologieën

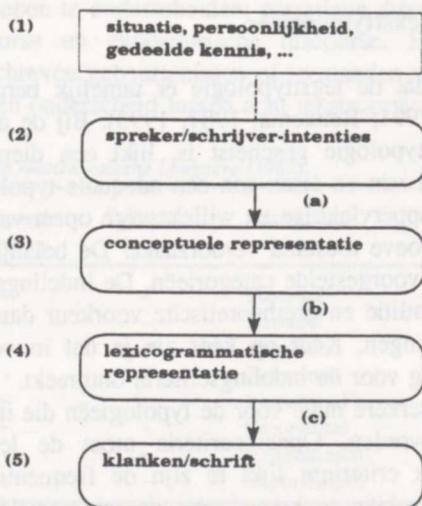
Alom wordt geconstateerd dat de teksttypologie er tamelijk beroerd voor staat (Heinemann & Viehweger, 1991; Renkema, 1987, 1993). Bij de auteurs van wie in de vorige paragraaf de typologie geschetst is, lijkt een diep inzicht in de methodologische beperkingen van en eisen aan een adequate typologie gekoppeld te worden aan een tamelijk oppervlakkige en willekeurige opzet van de typologie. Waardoor wordt deze wat droeve toestand veroorzaakt? De belangrijkste oorzaak lijkt me de willekeur van de voorgestelde categorieën. De indelingen lijken eerder ingegeven te worden door traditie en pretheoretische voorkeur dan door theoretische of empirische overwegingen. Keer op keer zie je dat in voorstellen voor typologieën een onderbouwing voor de indelingscriteria ontbreekt.

Dit geldt wellicht in nog sterkere mate voor de typologieën die in de onderwijs-handboeken gepresenteerd worden. Opnamecriteria moet de lezer hier vaak reconstrueren. Een belangrijk criterium lijkt te zijn de frequentie waarmee de leerling geacht wordt in aanraking te komen met de voorgestelde tekstsoorten. Maar zelfs vanuit dat perspectief komen in de lijstjes van bijvoorbeeld Leidse Werkgroep Moedertaaldidactiek (1980) en Bonset et al. (1992) (zie par 1.)

'outliers' voor, zoals programmaboekjes en telegrammen. Voor het overige zijn deze indelingen vooral gebaseerd op pretheoretische ideeën over schrijverdoelen en stereotiepe tekstvormen. Het gevolg is heterogene en dubbelzinnige lijstjes: zijn brieven, betogen, kranteteksten, verhalen en verslagen wel altijd uit elkaar te halen? De meest principiële indeling lijkt die van Aarnoutse (1992), omdat hij systematisch schrijfdoelen hanteert. Overigens overlapt deze indeling gedeeltelijk met die van Gobyn en gelden dus vergelijkbare bezwaren.

Hoe ziet een ideale teksttypologie eruit? Laten we aannemen dat het antwoord op die vraag sterk afhangt van het beeld dat je hebt van de ideale teksttheorie.⁴ Laten we om de gedachten te bepalen eens uitgaan van het taalproduktiemodel van Levelt (1989), waarvan ik in Figuur 1 een sterk vereenvoudigde versie geef. In dat model komt een aantal niveaus voor dat relevant is voor de onderhavige discussie: het niveau van spreker-intenties, het niveau van de conceptuele representatie en het niveau van lexicogrammatistische representatie⁵.

Wie van plan is een boodschap te gaan formuleren (2), maakt allerlei keuzes over welke informatie hij gaat uitdrukken. Een gedeelte van die informatie blijft impliciet, bijvoorbeeld omdat ze afleidbaar is op grond van wat er expliciet gezegd wordt of op grond van de kennis van taalsysteem of werkelijkheid (1). Het resultaat van dit proces (a) is een conceptuele (semantische) representatie (3). Deze representatie wordt in een formuleringsproces (b) omgezet in een lexicogrammatistische representatie (4). Deze wordt door articulatie/schrijven omgezet in een waarneembare reeks klanken of letters (5).

Figuur 1: Een eenvoudige versie van een spraakproduktiemodel

Het model is vooral ontworpen om het proces van de generatie van zinnen te kunnen beschrijven. Als we het uitbreiden naar het niveau van complete teksten, dan moet niveau (3) conceptuele representatie in ieder geval zover uitgerekt worden dat daar ook (globale) tekstpatronen onder vallen.

Er zijn antwoorden op de vraag naar een adequate teksttypologie die op voorhand onaantrekkelijk zijn, namelijk al die antwoorden waarin maar naar één representatieniveau gekeken wordt. Een voorbeeld daarvan vormen die benaderingen waarin onderzoekers zich geconcentreerd hebben op het lexicogrammatische niveau, zoals in de tekstinterne traditie van de late jaren '60 en vroege jaren '70 in met name de Duitse tekstlinguïstiek⁶. Ook taxonomieën van spreker/schrijver-intenties of speech acts zijn om die reden weinig bevredigend als tekstclassificatiesystemen⁷.

Maar daarnaast zijn er aanpakken waarin wel koppelingen gelegd worden tussen verschillende niveaus van representatie. Zo is er de brede aanpak van Heinemann en Viehweger (1991) of van de systemisch-functionele traditie (zie bv. Martin, 1992). In die aanpak wordt de nadruk gelegd op de manier waarop keuzes op het niveau van spreker-intenties en lexicogrammaticele representatie ingeperkt worden door de situatie waarin de tekst moet functioneren. Devitt (1993) bijvoorbeeld ziet tekstsoorten (Devitt spreekt van genres) als stereotiepe reacties van schrijvers op terugkerende (retorische) situaties.

Dit suggereert de eerste eis aan teksttypologieën, namelijk dat je in het ideale geval tekstsoorten definieert als een vast cluster van patronen: kenmerkende situaties, gekoppeld aan typerende spreker-intenties, conceptuele informatie en lexicogrammaticele representaties. Een voorbeeld daarvan is de aanzet tot een typologie zoals geschetst door Heinemann en Viehweger (1991): zij stellen een multidimensionaal tekstclassificatiesysteem voor, en de dimensies stemmen overeen met de verschillende niveaus in het spreek/schrijfmodel. Op deze manier verantwoord je dat teksttypologieën dynamisch (moeten) zijn: communicatieve situaties veranderen en daarmee ook ideeën over adequate of stereotiepe reacties op situaties.

Een probleem hieraan is wel dat het bij de huidige stand van zaken in de tekstwetenschap welhaast onmogelijk is te komen tot een adequate teksttypologie: in het onderzoek van de voorbije decennia heeft vooral de relatie tussen conceptuele representatie en lexicogrammaticele representatie (b) centraal gestaan. De relatie tussen spreker-intenties en conceptuele representatie (a) is betrekkelijk onontgonnen gebied. Dat maakt het welhaast onmogelijk te komen tot een specificatie van stereotiepe situatie-intentie-betekenis-formulering-patronen.

Een andere optie is om teksttypologie op te vatten niet als een specificatie van stereotiepe situatie-intentie-betekenis-formulering patronen, maar in te perken tot een specificatie van stereotiepe intentie-betekenis-formulering patronen. Dat betekent dat de relatie met de situatie waarop de tekst reageert alleen indirect in beschouwing wordt genomen. In hoeverre is dat een gemis? In hoeverre is het noodzakelijk om informatie over de situatie te betrekken in de classificatie van teksten? Om een parallel te trekken met de lexicale semantiek: is een sinaasappel-

kistje dat als stoel gebruikt wordt, geen sinaasappelkistje meer? Is een instructieve tekst niet langer een instructieve tekst als hij in een dichtbundel staat? Ik ben geneigd op beide vragen ontkennend te antwoorden. Mij lijkt dat het moet gaan om de potentie van de tekst om op een bepaalde situatie te reageren. Of de tekst dan ook daadwerkelijk voor dat doel gebruikt wordt, is voor de classificatie van de tekst niet relevant. Er kan, met andere woorden, een discrepantie bestaan tussen de daadwerkelijke spreker-intentie en de stereotiepe spreker-intentie die doorgaans geassocieerd is met de eigenschappen van de tekst. Zo gezien wordt het actuele tekstdoel (*discourse purpose*) dus losgemaakt van de tekstsoort (*text type*) (zie Virtanen, 1992 en Lavid, 1994 voor een ont koppeling van deze twee begrippen)⁸.

De eerste eis die aan de ideale teksttypologie gesteld kan worden is dus dat de typologie betrekking heeft op stereotiepe koppelingen van verschillende niveaus in het taalproduktmodel. Een tweede eis is dat de indelingscriteria gebaseerd moeten zijn op taalgedragsgegevens, zoals intuïties die taalgebruikers hebben over verwantschappen tussen teksten of linguïstische regelmatigheden in teksten. Daarmee voorkom je dat indelingscriteria willekeurig gekozen worden. In de praktijk betekent dit dat een indelingscriterium niet alleen ingegeven moet worden door eigen voorkeur of traditie (zoals het onderscheid tussen literaire en niet-literaire fictieve teksten).

Een derde eis aan een typologie is dat ook eigenschappen die te maken hebben met het niveau van conceptuele representatie (betekenis), in ogenschouw worden genomen. Juist omdat we het hebben over een indeling van *teksten*, ligt het voor de hand dat bij de classificatie typisch tekstuele eigenschappen betrokken worden, zoals intersententiële verbanden. Al eerder (par. 3.1) is erop gewezen dat sommige tekstsoorten gekenmerkt lijken te worden door typische patronen van tekstrelaties. En tekstrelaties moeten eerder op het niveau van conceptuele dan van lexicogrammaticale representatie gespecificeerd worden: het zijn niet zozeer eigenschappen van de tekst als wel van de representatie die men zich van de tekst maakt (Sanders, Spooren & Noordman, 1992). Ook tekstorganisatiepatronen lijken een goede kandidaat voor tekstclassificatie, en ook voor de tekstorganisatie geldt dat die niet rechtstreeks uit de lexicogrammaticale informatie is af te lezen, maar afgeleid moet worden. Beide voorbeelden geven het belang aan van het niveau van conceptuele representatie. Dat niveau komt maar zelden voor in bestaande teksttypologieën en dat is ook wel begrijpelijk omdat het hier om veel 'zachtere' gegevens gaat dan het aantal pronomina per zin of de gemiddelde zinslengte. Niettemin lijkt het cruciaal voor een adequate teksttypologie.

Samengevat: een ideale teksttypologie gaat uit van taalgedragsgegevens en drukt stereotiepe patronen van spreker-intenties, betekenisrelaties en lexicogrammaticale regelmatigheden uit. Het behoeft geen betoog dat zo'n typologie niet voorhanden

is en ook niet op korte termijn voorhanden zal zijn. Niettemin zijn er wel aanzetten in de gewenste richting.

In de volgende paragrafen zal ik twee aanpakken voor een teksttypologie bespreken die tenminste ten dele tegemoet komen aan de tekortkomingen van de bestaande typologieën. In de systemisch-functionele aanpak wordt geprobeerd de relatie tussen buitentalige context en de betekenis van de boodschap bloot te leggen. Daarmee behoort dit tot de (te) brede aanpakken. Het aantrekkelijke van deze aanpak schuilt vooral in de manier waarop naar meer niveaus tegelijk gekeken wordt.

In de data-gestuurde aanpak van Biber wordt geprobeerd op een systematische en empirische manier te komen tot een vaststelling van de gemeenschappelijke linguïstische patronen in verschillende tekstsoorten. Het aantrekkelijke van deze aanpak schuilt dus vooral in de gevoeligheid voor feitelijke taalgedraggevens als basis voor de typologie.

5. Systemisch-functionele aanpak van teksttypologie⁹

Uitgangspunt voor de systemisch-functionele benadering is dat taalgebruik past in een communicatieve situatie. Hoewel elke situatie verschillend is, zijn er ook constanten aan te wijzen, die een abstractie zijn van concrete situaties. Die constanten tesamen vormen het *register*. Het register bestaat uit die aspecten van taalgebruik die afgestemd zijn op een bepaald type situatie.

Variatie in register kan op één van drie parameters plaatsvinden: *field*, *tenor* en *mode*. Het *field* is datgene waarover de boodschap gaat; aan de ene kant de verzameling acties die door de boodschap beschreven wordt, aan de andere kant de communicatieve doelen van de boodschap (interactie, expositie, overtuiging, instructie). De *tenor* betreft de rol van de partners in de communicatie: hun aard, status, hun onderlinge relatie, de houding van de spreker ten opzichte van het beschrevene etc. De *mode* is de rol van taal in de boodschap; hiertoe horen ook medium en kanaal van de tekst.

Met deze parameters corresponderen bepaalde inhoudelijke en lexicogrammaticale keuzes. Voorbeelden daarvan worden hieronder uitgewerkt.

Keuzes m.b.t. *field*

a. Keuzes van communicatieve doelen

Een *expositorische* tekst is een tekst waarvan het hoofddoel is: een decompositie van een verschijnsel geven in termen van zijn samenstellende delen (analytisch) of laten zien hoe de samenstelling van constituentdelen tot een compleet geheel leidt (synthetisch). Er zijn twee varianten: *beschrijving* (de nadruk ligt op verschijnselen, d.i. personen-objecten-relaties, in een ruimtelijke context; een specifiek geval is een *rapport*, dat focust op dingen en niet op individuen) en *vertelling* (ordening van gebeurtenissen/acties in een bepaalde volgorde).

b. Keuzes van hetgeen beschreven wordt

Het verschil tussen een recept en een onderzoeksverslag is bijvoorbeeld dat in een recept de nadruk ligt op actie-processen (schudden, mengen, gieten); de participanten zijn meestal concreet en onbezield (sap, fruit, saus); er zijn geen mentale of relationele processen, de zinnen van de tekst zijn tempusloos. In een onderzoeksverslag vind je veel relationele processen en abstracte nominaliseringen (vooruitgang, straling, ontwikkeling, dataverzameling). De verbale groepen staan meestal in de tegenwoordige tijd.

Keuzes m.b.t. *tenor*

Deze keuzes hebben te maken met twee systemen: het systeem van de rol die de participanten vervullen en het systeem van de spraakmodaliteiten. Bij het onderhandelen over rollen gaat het bijvoorbeeld om keuzes m.b.t. de wijze (aantonende of gebiedende wijs) en om keuzes m.b.t. sociale afstand tussen de sprekers (minimaal, neutraal, maximaal). Bij spraakmodaliteiten gaat het bijvoorbeeld om inschatting van de instemming van de ontvanger (blijkt bv. uit 'tags' zoals *niet waar*) of om een inschatting van de waarschijnlijkheid en mogelijkheid van de beschreven stand van zaken.

Keuzes m.b.t. *mode*

Deze keuzes hebben te maken met het vaststellen van drie parameters: de taalrol, het medium en het kanaal. De taalrol is een continuum van 'constitutief' naar 'ancillair' (ondergeschikt): constitutief in een wetenschappelijk verslag, ondergeschikt in face-to-face communicatie. Het medium heeft te maken met de 'zijdigheid' van de tekst: hebben alle partners invloed op de tekst (conversatie) of is er eenrichtingsverkeer (wetenschappelijk verslag)? Het kanaal heeft te maken met de manier waarop de tekst ontvangen wordt: is er feedback mogelijk, d.w.z. delen de communicatieve partners een tijd en plaats en/of kunnen ze elkaar zien?

Lavid (1993) stelt dat teksten van eenzelfde tekstsoort overeenkomen in keuzes met betrekking tot field, tenor en mode. Daarmee wordt de theorie van teksttypologie sterk ingeperkt. Bovendien probeert dit model aan te geven hoe de drie contextuele parameters gerelateerd zijn aan lexicogrammaticale keuzes. Zo wordt dus een verband gelegd tussen verschillende niveaus van representatie.

Problemen met deze aanpak schuilen vooral in de complexiteit van de criteria en daaraan gerelateerd de onuitgewerktheid van de typologie. De complexiteit ontstaat doordat elke parameter een verzamelnaam is voor een tamelijk heterogene verzameling factoren die elk voor zich weer verschillende waarden kunnen aannemen. Dat maakt dat buitengewoon complexe kruisclassificaties kunnen ontstaan. Het is de vraag of de verschillen in tekstsoorten die daardoor voorspeld worden ook daadwerkelijk door taalgebruikers ervaren worden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Lavids voorstel door vakgenoten gezien wordt als niet meer dan een aanzet tot een typologie (een meer uitgewerkte versie is te vinden in Martin, 1992).

6. Data-gestuurde aanpak van teksttypologie

Het werk van Biber (1988, 1989, 1993) is een voorbeeld van een multidimensionele aanpak waarbij langs kwantitatieve weg gepoogd wordt tekstsoorten te identificeren. Hoe gaat dat in zijn werk? Grote verzamelingen tekst worden met behulp van computerprogramma's gecodeerd voor een groot aantal grammatische kenmerken (waaronder: *tense* en *aspect*; plaats- en tijdadverbia; pronomina, proverbia; vragen; nominale vormen; passieven; lexicale specificiteit; modalen; gereduceerde vormen etc.). Met behulp van de data-analytische techniek die bekend staat als factoranalyse, worden vervolgens dimensies geïdentificeerd waarop teksten kunnen variëren. Uit de analyse zijn vijf dimensies naar voren gekomen:

Dimensie 1: geïnvolveerd vs. informationeel taalgebruik;

Dimensie 2: narratief vs. niet-narratief taalgebruik;

Dimensie 3: expliciete vs. situationeel afhankelijke referenties;

Dimensie 4: openlijke uitdrukking van persuasiviteit;

Dimensie 5: abstract vs. concreet taalgebruik.

Voor elke tekst uit het corpus is vervolgens een score per dimensie berekend en met de methode van clusteranalyse werd daarna gekeken welke teksten op elkaar lijken en welke niet. Dit leidde uiteindelijk tot de identificatie van acht clusters. Kenmerken van de acht clusters in termen van de dimensies (tussen vierkante haken staat een kenmerkend voorbeeld):

Cluster 1: gesitueerd, niet-abstract, sterk geïnvolveerd: INTIEME INTERPERSONEEL INTERACTIE [telefoongesprek tussen intimi];

Cluster 2: als 1 maar minder geïnvolveerd: INFORMATIONELE INTERACTIE [interview];

Cluster 3: informationeel, zeer geëlaboreerd, niet-narratief, niet-persuasief, extreem abstract: WETENSCHAPPELIJKE UITEENZETTING [wetenschappelijk proza];

Cluster 4: als 3 maar minder abstract: ERUDIETE UITEENZETTING [populair wetenschappelijk proza];

Cluster 5: zeer narratief, gemiddeld op de andere dimensies: VERBEELDEND NARRATIEF [literatuur];

Cluster 6: informationeel en narratief, en gemiddeld op de rest: ALGEMEEN NARRATIEF [journalistieke beschrijving];

Cluster 7: erg gesitueerd wat betreft referentie, non-narratief, non-persuasief en concreet: GESITUEERDE REPORTAGES [sportverslag op de radio];

Cluster 8: erg persuasief, gemiddeld op de andere dimensies: GEINVOLVEERDE PERSUASIE [debat, ingezonden brief].

Aan deze typologie valt op dat er uiteindelijk vrij weinig soorten resteren. Soms zijn er ook verrassende soorten, zo is er niet één aparte interactieve tekstsoort,

dialogoog, maar er zijn er twee (interpersoonlijke tegenover informationele interactie). Er is ook niet één aparte soort expositorische teksten, maar er zijn wel drie soorten (wetenschappelijke uiteenzetting, erudiete uiteenzetting en algemeen narratieve teksten). En er is niet één aparte soort narratieve teksten, het zijn er twee (verbeeldend en algemeen narratief).

De relatie met de klassieke retorische indeling (in termen van tekstdoelen) is ook niet altijd direct. Zo vind je in cluster 6, algemeen narratieve teksten, teksten met heel verschillende retorische doelen.

Het aantrekkelijke van deze typologie is dat hij gebaseerd is op tamelijk éénduidige taalgedragsgegevens. Maar daar schuilt ook de beperking. Want naar de aard van de zaak beperkt deze typologie zich tot het lexicogrammatisch niveau. Dat is ook het enige niveau waarvoor op dit moment computerprogrammatuur voorhanden is die het de onderzoeker mogelijk maakt de analyses min of meer automatisch te doen verlopen, zodat de typologie gebaseerd kan zijn op een groot aantal teksten. Maar door alleen naar lexicogrammatische gegevens te kijken, laat Biber ook een aantal gegevens per definitie buiten beschouwing. En dat is des te problematischer naarmate die gegevens meer typisch textueel zijn (zoals informatie over intersententiële verbanden en globale tekstorganisatie). Het is immers heel goed voorstelbaar dat door opname van meer tekstuele kenmerken in de analyse er andere clusteringpatronen ontstaan¹⁰.

Een voorbeeld ter verduidelijking: laten we aannemen dat instructie-teksten zoals computerhandleidingen zich kenmerken door een regelmatige afwisseling van beschrijving (uitweidingen) en concrete instructie (zie Maes, te verschijnen, voor een suggestie in die richting). De methode van Biber zal ongetwijfeld ertoe leiden zo'n tekst als hybride aan te merken (minder instructief dan een recept en minder beschrijvend dan een geschiedenis tekst). Toch zal, als ook de teksthiërarchie in ogenschouw genomen wordt, blijken dat de beschrijvende informatie een ondergeschikte positie inneemt ten opzichte van de instructieve informatie. Dat soort nuances blijft in een zuiver lexicogrammatisch gestuurde aanpak ten onrechte buiten beschouwing.

De conclusie is mijns inziens dan ook dat, als de methodologie die Biber hanteert wordt toegepast op meer typisch tekstuele invoergegevens zoals tekstorganisatiepatronen en tekstrelaties, dit uiteindelijk tot een bevredigende typologie zal kunnen leiden.

7. Consequenties voor het onderwijs

Er is voor zover mij bekend op dit moment geen typologie voor handen die voldoet aan de eisen die ontleend kunnen worden aan een model van tekstverwerking en -productie. Wel zijn er argumenten te bedenken waarom sommige typologieën beter zijn dan andere. Het lijkt me dat het onderwijs over tekstsoorten leerlingen gevoelig moet maken voor de criteria die van belang zijn voor een

typologie, zoals de stereotiepe, door conventie bepaalde, koppeling tussen intenties, tekstrepresentatie en linguïstische uitdrukkingwijze en het multidimensionale karakter van een verantwoorde typologie. Voorbeelden van concrete oefeningen zouden daarbij kunnen zijn¹¹:

- inventariseren van doelen die schrijvers/sprekers kunnen hebben;
- inventariseren van tekstvormen die schrijvers/sprekers kunnen gebruiken;
- inventariseren van stereotiepe verbanden tussen schrijver/spreker-doelen en tekstvormen;
- laten zien dat traditionele indelingen niet tot verschillende tekstsoorten hoeven te leiden (een krantebericht blijft een krantebericht ook als het waarheidsgehalte van het bericht niet relevant is);
- discrepanties tussen schrijverdoelen en tekstvormen laten zien (leerlingen advertenties laten maken die de vorm hebben van verhalen, kranteberichten, poëzie, boodschappenlijst, persoonlijke brief etc.);
- laten zien op welke dimensies (field, genre, mode) teksttypen kunnen verschillen;
- laten zien dat bestaande indelingen (bijvoorbeeld die uit onderwijshandboeken) willekeurig zijn doordat er geen systematische categorisering gehanteerd wordt.

Voor een deel komen deze oefeningen overeen met de bestaande onderwijspraktijk. Dat hoeft geen verwondering te wekken: de aanname achter een typologie van teksten is dat taalgebruikers intuïties hebben over tekstverwantschappen (de typologie is in feite een explicitering van die intuïties). Van ervaren docenten mag dan ook verwacht worden dat zij die intuïties proberen over te brengen in hun onderwijs.

Bovendien lijkt het van belang de leerling gevoelig te maken voor het conventionele karakter van teksttypologieën: tekstsoorten zijn stereotiepe koppelingen tussen verschillende representatieniveaus en zulke koppelingen kunnen onderhevig zijn aan verandering. Een voorbeeld daarvan is de opkomst van de tekstsoort 'ingezonden mededeling': de advertentie die onder het mom van een journalistiek bericht steeds vaker op de redactionele pagina's van kranten is aan te treffen. Aanvankelijk werd hier een stereotiepe koppeling van journalistieke uitdrukkingwijze en informerende schrijffintentie geëxploiteerd. Geleidelijk aan is de lezer gewend geraakt aan deze journalistieke vorm met persuasieve intentie, zodat een nieuw stereotiepe, een nieuwe tekstsoort is ontstaan.

Noten

1. Sjaak Kroon, Fons Maes, Leonoor Oversteegen, Jan Renkema en Carel van Wijk ben ik dank verschuldigd omdat zij commentaar leverden op eerdere versies van dit artikel. Daarmee hebben zij zeer bijgedragen aan de kwaliteit

van de tekst, maar het maakt hen geenszins verantwoordelijk voor achtergebleven fouten en onrechtmatigheden.

2. Uit deze analyse van de onderwijspraktijk blijkt overigens ook dat er maar weinig tijd besteed wordt aan de omgang met andere dan de standaardtekstsoorten (leesboeken, woordenboeken, encyclopedieën); zie Wesdorp (1985), p. 70.
3. Daarnaast wordt de term 'genre' natuurlijk vaak gebruikt om literaire teksttypen mee aan te duiden.
4. In de tekst is sprake van de *ideale* typologie. Iets anders is de vraag naar het doel van de typoloog. Zo zijn er omstandigheden denkbaar waarin het volmaakt zinnig is om teksten/boeken op grond van formaat in te delen (bv. in een geautomatiseerde bibliotheek) of op grond van beschikbaarheid in de schoolbibliotheek.
5. Laten we verder voor het gemak aannemen dat het lees/luister-proces de inverse is van het spreek/schrijf-proces. Overigens geven Van der Pool en Van Wijk (1994) een uitgebreider model dat zowel het schrijfproces als het leesproces incorporeert.
6. Eén van de aantrekkelijke kanten van zulke aanpakken schuilt hierin dat het uitgangspunt voor de classificatie bestaat uit ogenschijnlijk harde gegevens: de linguïstische regelmatigheden in de teksten. Maar natuurlijk is het ook zo dat de classificatie staat of valt met de selectie van de linguïstische gegevens die relevant geacht worden voor de classificatie. In de praktijk blijken dat bijna altijd zinsinterne eigenschappen te zijn geweest.
7. Een andere reden waarom typologieën op basis van spreker-intenties niet voldoen is dat lang niet alle spreker-intenties communicatieve intenties zijn. Als iemand iets zegt om te pochen dan zal hij/zij dat in de regel juist niet willen laten blijken in zijn/haar talige boodschap.
8. In de meeste gevallen zal het tekstdoel samenvallen met de tekstsoort. Maar er zijn uitzonderingen, zoals het geval waarin een nieuwsbericht gebruikt wordt om reclame te maken. De vraag hoe lezers en hoorders erachter komen dat tekstdoel en tekstsoort niet samenvallen blijft hier buiten beschouwing, maar waarschijnlijk varen zij daarbij op expliciete signalen van de zender (zoals de soort aanduiding *ingezonden mededeling*).
9. De inhoud van deze paragraaf is goeddeels gebaseerd op Lavid (1993). Een nadere analyse van tekstsoorten in hetzelfde paradigma is te vinden in Van Leeuwen (1993).
- 10 Een andere beperking van deze aanpak is dat de typologie bepaald wordt door de keuze van de teksten in het corpus. De typologie is net zo breed als de samenstelling van het tekstbestand.
- 11 Vergelijkbare, maar meer uitgewerkte oefeningen worden genoemd in Cook (1992), m.n. hoofdstuk 9. Cook richt zich expliciet op onderwijs over teksten.

Bibliografie

- Aarnoutse, C., Voortgezet lezen. In Nijmeegse Werkgroep Taaldidactiek, *Taaldidactiek aan de basis* (pp. 275-316). Groningen: Wolters-Noordhoff, 1992.
- Beaugrande, R. de, *Text, discourse, and process. Toward a multidisciplinary science of texts*. London: Longman, 1980. Speciaal hoofdstuk 7: Further issues in text processes, par 1: Text types.
- Biber, D., *Variation across speech and writing*. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1988.
- Biber, D., A typology of English texts. *Linguistics* 27 (1989), 3-43.
- Biber, D., The multi-dimensional approach to linguistic analyses of genre variation: an overview of methodology and findings. *Computers and the Humanities* 26 (1993), 331-345.
- Bonset, H., M. de Boer & T. Ekens, *Nederlands in de basisvorming. Een praktische didactiek*. Muiderberg: Coutinho, 1992.
- Cook, G., *Discourse*. Oxford etc.: Oxford University Press, 1992
- CVEN, *Het CVEN-rapport. Eindverslag van de Commissie Vernieuwing Eind-examenprogramma's Nederlandse taal en letterkunde v.w.o. en h.a.v.o.* Den Haag: SDU, 1991.
- Devitt, A.J., Generalizing about genre: new conceptions of an old concept. *College Composition and Communication* 44 (1993), 573-586.
- Gobyn, L., *Textsorten. Ein Methodenvergleich, illustriert an einem Märchen*. Brussel: Paleis der Academiën. Verhandelungen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1984. Klasse der Letteren 46, 111.
- Faigley, L. & P. Meyer, Rhetorical theory and readers' classifications of text types. *Text* 3 (1983), 305-325.
- Haft-Van Rees, A., Register. *Spektator* 3 (1974), 433-446.
- Heinemann, W. & D. Viehweger, *Textlinguistik: eine Einführung*. Tübingen: Niemeyer, 1991.
- Langer, J.A., Children's sense of genre. A study of performance on parallel reading and writing tasks. *Written Communication* 2 (1985), 157-187.
- Lavid, J., *Text type taxonomy. A functional framework for text analysis and generation. Deliverable R1.1.1a. ESPRIT Basis Research Project DANDELION* (6665). Madrid: Universidad Complutense Madrid, 1993.
- Lavid, J., *Thematic developments in texts. Deliverable R1.2.1. ESPRIT Basis Research Project DANDELION* (6665). Madrid: Universidad Complutense Madrid, 1994.
- Leeuwen, T. van, Genre and field in critical discourse analysis: a synopsis. *Discourse & Society* 4 (1993), 193-223.
- Leidse Werkgroep MoedertaalDidactiek, *MoedertaalDidactiek: een handleiding voor het voortgezet onderwijs*. Muiderberg: Coutinho, 1980.
- Levelt, W.J.M., *Speaking: from intention to articulation*. Cambridge, MA etc.: MIT/Bradford, 1989.

- Longacre, R.E., *The grammar of discourse*. New York etc.: Plenum Press, 1983.
- Maes, A., An institutional view on discourse coherence. *Gramma* 15 (1991), 23-55.
- Maes, A., Ontwerpprincipes voor instructieve teksten. *Ad Rem* te verschijnen.
- Martin, J.R., *English text*. Philadelphia etc.: Benjamins, 1992.
- Nijmeegse Werkgroep Taaldidactiek, *Taaldidactiek aan de basis*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1992.
- Pool, E. van der, & C. van Wijk, Proces en strategie in een psycholinguïstisch model van schrijven en lezen. Manuscript KU Brabant, 1994. Te verschijnen in *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*. Themanummer: Leren en onderwijzen van strategieën.
- Renkema, J., *Tekst en uitleg*. Dordrecht: Foris, 1987.
- Renkema, J., *Discourse studies: an introductory textbook*. Amsterdam etc.: Benjamins, 1993.
- Sanders, T., Verschillende coherentierelaties in verschillende teksttypen. In A. Maes, P. van Hauwermeiren & L. van Waes (red.), *Perspectieven in Taalbeheersingsonderzoek. Bijdragen van het zesde VIOT-taalbeheersingscongres gehouden op 15, 16 en 17 december 1993 aan de Provinciale Hogeschool voor Vertalers en Tolken in Gent*. Dordrecht: ICG Publications. [verschijnt najaar 1994], 130-143.
- Sanders, T.J.M., W.P.M. Spooren & L.G.M. Noordman, Toward a taxonomy of coherence relations. *Discourse Processes* 15 (1992), 1-35.
- Schoonen, R., *Taalmaten; constructie van gedetailleerde beoordelingsprocedures voor spreken en schrijven ten behoeve van peilingsonderzoek. Deel 2: Het beoordelen van schrijffprestaties*. Amsterdam: SCO, 1987. SCO Rapport 139.
- Smith, E.L., Text type and discourse framework. *Text* 5 (1985), 229-247.
- Virtanen, T. Issues of text typology: narrative -- a 'basic' type of text? *Text* 12 (1992), 293-310.
- Vonk, W., L.G.M.M. Hustinx & W.H.G. Simons, The use of referential expressions in structuring discourse. *Language and Cognitive Processes* 7 (1992), 301-333.
- Wesdorp, H., *Goed onderwijs, wat is dat? Voorstudie periodieke peiling van het onderwijsniveau*. 's Gravenhage: SVO, SCO, O en W, 1985.

(manuscript binnengekomen 1 september 1994)

(manuscript aanvaard 8 september 1994)